

Så mycket bättre tillsammans

Psykologen Tor Wennerberg ser två evolutionspsykologiska perspektiv krocka på dagens världspolitiska arena.

TEXT TOR WENNERBERG

FOTO: GETTY IMAGES

mmans

vänd.

människan i grunden egoistisk, en biologisk överlevnadsmaskin som kalkylerar och intrigerar för att maximera den egna nyttan? Eller är hon snarare hjälpsam och osjälvisk, inriktad på samarbete och solidaritet? Filosoferna Thomas Hobbes (1588–1679) och Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) lyfts ofta fram som representanter för dessa motsatta uppfattningar om människans natur. Hobbes menade att människans ursprungliga tillvaro präglades av dödlig konkurrens, ett allas krig mot alla som gjorde människolivet "ensamt, fattigt, otäckt, brutalt och kort". Rousseau å sin sida framhöll människans goda och samarbetsinriktade natur, som enligt honom förvrängdes av den moderna civilisationen med dess privata egendom, materiella ojämlikhet och statuskillnader. Men vem hade rätt?

Varje livskraftig biologisk organism måste vara inriktad på sin egen överlevnad, och i den meningen är också människan "egoistisk" om man vill använda det ordet. Men psykologisk forskning om vad som särskiljer människan från andra primater har på senare år skapat en allt tydligare bild av hur unikt väl anpassade vi människor är för att samarbeta med varandra. Och denna samarbetsförmåga vilar, visar det sig, på en solid grund av hjälpsamma och generösa impulser, som ligger som en överlagring på våra mer själviska motiv. Mer Rousseau än Hobbes med andra ord, även om Hobbes betoning av egoismen – som vi ska se – har större giltighet när det gäller grupper av människor som ställs mot varandra.

Ett vanligt evolutionsbiologiskt antagande om människans unika samarbetsförmåga, ett slags gruppversion av Hobbes pessimistiska syn på urtillståndet, har just varit att den uppstod som en följd av vår krigiskhet. Ju bättre vi blev på att skapa sammanhållning och enhet

i den egna gruppen, desto bättre kunde vi besegra eller utplåna andra grupper. Men på senare år har det förts fram andra intressanta teorier om den mänskliga moralens och samarbetsförmågans ursprung, som delvis går stick i stäv med gruppkonflikthypotesen.

Krig har förvisso spelat en betydelsefull roll i människosläktets utveckling, men troligen är det först i ett senare skede i vår historia som krig blev en viktig faktor, långt efter att vår samarbetsförmåga uppstått och skjutit fart.

Längre tillbaka i förhistorien är det tunt med bevis för organiserade gruppkonflikter, konstaterar primatforskaren Sarah Blaffer Hrdy. Hon ställer frågan hur meningsfullt det skulle ha varit för våra förfäder, som under ett par miljoner år lyckades hanka sig fram och överleva i små och glest utspridda grupper i det tropiska Afrikas skogslandskap och savanner, att slåss med granngrupper i stället för att bara vandra vidare – eller till och med söka samarbete – om de stötte på varandra. Det var sannolikt först mot slutet av den geologiska epoken pleistocen – för 80 000 år sedan i Afrika och 50 000 år sedan i Europa – som befolkningstätheten ökade och gruppkonkurrens och gruppkonflikter blev en viktigare faktor. Enligt Hrdy och en annan framträdande forskare, psykologen Michael Tomasello, har den mänskliga samarbetsförmågan en annan evolutionär bakgrund, även om den senare togs i bruk för krigföring.

VÅRA NÄRMASTE SLÄKTINGAR schimpanserna är socialt intelligenta, men deras relationsvärld ligger inte så långt ifrån Hobbes beskrivning av urtillståndet (med undantag för att deras liv inte är "ensamt" utan precis som andra primaters levs i grupp, vilket ger skydd mot rovdjur). De kan visserligen visa prov på viss empati men deras sociala tillvaro genomsyras av konkurrens, om status, mat och parningsmöjligheter. De bildar koalitioner, men då i konkurrenssyfte, och de koalitionspartner som eftersöks är sådana som är aggressiva och bra att ha på sin sida i våldsamma konflikter. Bonoboerna, vår andra närmaste släkting, är betydligt fredligare än schimpanserna, men också de

har begränsad samarbetsförmåga. Den fråga som både Hrdy och Tomasello har ställt, och gett olika men överlappande svar på, är hur det kunde komma sig att, långt ner i vår evolutionära förhistoria, socialt intelligenta men själviska apor började utvecklas till jämförelsevis osjälviska, tillitsfulla och samarbetande förmänniskor. Vad är förklaringen till vår mänskliga förmåga till samarbete, som i sin tur vilar på vår förmåga att empatiskt ta varandras perspektiv, att intressera oss för och leva oss in i varandras inre, mentala tillstånd?

DET BÖRJADE SANNOLIKT med en ekologisk kris för ungefär två miljoner år sedan. Klimatförändringar ledde till att öppna savannlandskap bredde ut sig i Afrika medan tillgången på frukt minskade. De tidiga människorna, medlemmar av släktet *Homo erectus*, blev tvungna att röra sig ut i de farofyllda öppna landskapen och söka föda på nya sätt. Den grundläggande och helt avgörande förändringen bestod i att själva införskaffandet av denna mer svårtillgängliga mat – genom jakt och samlande – nu blev en gemensam arbetsuppgift. Andra primater lever visserligen i sociala grupper, men de samlar mat på egen hand, och konkurrerar intensivt med varandra. Individuellt födosökande var inte längre möjligt i de tidiga människornas förändrade miljö. Samarbete blev en fråga om liv eller död.

Detta är kärnan i Tomasellos hypotes om interdependens, ömsesidigt beroende, som den mänskliga moralens och samarbetsförmågans ursprung.

I denna nya situation uppstod ett massivt förändringstryck som mejslade fram en ny mänsklig psykologi. De som kunde samarbeta, de som agerade osjälviskt och pålitligt, fick mer att äta och förbättrade sina överlevnadschanser. På det sättet kunde det naturliga urvalet stärka generösa, altruistiska, samarbetsinriktade impulser och känslor hos människan. Nyckeln till utvecklingen av dessa moraliska, generösa impulser ligger just i det ömsesidiga beroendet. Om jag ska klara mig måste du också klara

”Vi tycks vara programmerade för att skapa samarbete med varandra”

dig – vi överlever bara tillsammans. Därför har jag ett intresse av att ditt spjut blir lagat, att din skada läker, att du får tillräckligt att äta. På grund av denna förändrade ekologiska situation, och det ömsesidiga beroende som då uppstod, har ”människor utvecklats biologiskt till att värdesätta andra människor och investera i deras välbefinnande”, konstaterar Tomasello.

Tomasello, som leder arbetet vid Max Planck-institutet för evolutionär antropologi i Leipzig, har ägnat sig åt att kartlägga denna hjälpsamma, ”hypersamarbetande” mänskliga natur genom att göra jämförande experiment med små barn och människoapor, för att ta reda på hur de skiljer sig åt kognitivt och emotionellt.

En schimpans kan titta på en annan schimpans och bli uppmärksam på det som den andra schimpansen tittar på – ett fruktträd, till exempel. Den kan förstå den andra schimpansens intention. Men den kan inte, i nästa skede, bli medveten om att den andra schimpansen också ser att den blir betraktad av den första. Där tar det stopp, rent kognitivt. De kan inte lyfta sig ur sitt eget perspektiv och se sig själva, sitt eget betraktande av den andra, ur den andres perspektiv. Det betyder att de två tillsammans är oförmögna att skapa ett gemensamt uppmärksamhetsfält – något som ”vi” tittar på, i ömsesidig medvetenhet om att ”vi”

båda har vår uppmärksamhet riktad mot samma sak. Den begränsningen gör att de får svårt att samarbeta i någon djupare mening. Av det skälet händer det aldrig att två schimpanser hjälps åt att plundra ett fruktträd genom att en böjer ner grenen så att den andra kommer åt att plocka, varefter de rättvist delar på bytet. Därför har Tomasello också i jämförande experiment kunnat visa att schimpanser klarar sig utmärkt i jämförelse med tvååriga barn på olika slags kognitiva tester som mäter problemlösande intelligens, men så fort testet innefattar samarbete med försöksledaren så kollapsar schimpansernas resultat medan barnen lyckas överlagset bättre.

DET ÄR NÄMLIGEN här som människan skiljer ut sig. Vi tycks vara programmerade för att skapa samarbete med varandra, och det visar sig redan hos mycket små barn.

Till de viktigaste exemplen på det som små barn rutinmässigt gör, men som människoapor *inte* gör, hör att barnen:

HOMO ERECTUS
I och med *Homo erectus* blev införskaffande av mat en gemensam uppgift som krävde ett mer avancerat samarbete än tidigare.

MÄNSKLIG FÖRMÅGA

Till skillnad från andra primater så upprättar människor redan som barn gemensamma mål, samordnar arbetet och delar på frukterna av samarbetet.

FOTO: GETTY IMAGES

1) upprättar gemensamma mål och delad uppmärksamhet tillsammans med andra, och dessutom kan byta roller med andra i samlarbetsaktiviteter, vilket innebär att de också har en förståelse för rollernas utbytbarhet.

2) kommunicerar med andra för att samordna ett pågående samarbete, och även för att initiera samarbete.

3) delar på frukterna av ett samarbete, också i situationer när det skulle vara enkelt för en av parterna att lägga beslag på alltihop för egen del.

4) föredrar att arbeta tillsammans med någon framför att anstränga sig på egen hand när belöningen är densamma.

5) delar mindre av frukterna av ett samarbete med någon som inte har bidragit till samarbetet än med någon som har gjort det (det vill säga, de bestraffar *free riders*).

6) fortsätter ett samarbete till slutet, för partners skull, även efter att de själva har fått sin belöning.

7) protesterar respektfullt när en partner bryter ett samarbete som inte är färdigt, för att på det sättet försöka återupprätta samarbetet.

DET HÄR ÄR beteenden som uppträder så tidigt i människans liv att de troligen inte är ett resultat av inlärning, utan i stället uppstår instinktivt. Först från tre års ålder ungefär börjar dessa beteenden formas i enlighet med den egna kulturella gruppens specifika moraliska normer. Det är därför som Tomasello antar att den mänskliga moralen, och samlarbetsförmågan, en gång i tiden började med just sådant här mer begränsat samarbete i grupper om två eller tre personer – det han kallar *second-personal morality* – och inte med aggressiva gruppaktiviteter riktade mot andra grupper.

Den unikt mänskliga psykologiska utrustning som har gjort oss, ensamma bland primaterna, till moraliska och intensivt samlarbete, hypersociala varelser handlar därför om det som Tomasello kallar "delad intentionalitet". Vad det betyder är att vi har förmåga att skapa ett gemensamt fokus för vår uppmärksamhet och vilja, gemensamma intentioner som vägleder våra handlingar. Människan skapar detta gemensamma "vi", och kan underordna sig själv under

"En förklaring till hjärnans storleksökning är behovet av att hantera relationer"

"vi":et, och dessutom uppfatta sig själv och samlarbetspartnern som jämlika i förhållande till detta "vi". Det är detta kognitiva och emotionella språng som möjliggör samarbete, och som dessutom ledde till att förmånskorna blev allt mer generösa, hjälpsamma och måna om andras välbefinnande. Genom att hjälpa andra hjälpte jag mig själv.

PARALLELLT MED ATT våra psykologiska förmågor har utvidgats har den mänskliga hjärnan ökat i storlek under de senaste 5 miljoner åren, från schimpansens 350 kubikcentimeter till människans nuvarande 1 300 kubikcentimeter, och det mesta av den storleksökningen inträffade under bara de senaste två miljoner åren. Evolutionärt sett handlar det om en mycket snabb utveckling. Enligt *the social brain hypothesis*, som framförts av primatforskaren Robin Dunbar, är den viktigaste förklaringen till hjärnans storleksökning behovet av att kunna hantera och samordna mänskliga relationer i de allt större grupper vi levde i. När tillitsfullt samarbete blev ett överlevnadsvillkor krävdes allt större hjärnkraft för att vi skulle få våra relationer, som nu utgjorde vårt främsta överlevnadsinstrument, att fungera väl. Och hjärnor är exceptionellt dyra i drift, tjugo gånger dyrare än muskelvävnad i fråga om hur mycket energi i form av kalorier de drar. Detta, menar Sarah Blaffer Hrdy, är en annan viktig förklaring till att vi blev så samlarbetsinriktade. Vi blev nämligen tvungna att samlarbeta för att ta hand om våra barn.

Det var inte förrän i slutet av 1900-talet som det gick upp för forskningen vilken oerhörd utmaning det innebär att ta hand om barn i en jägar-samlartillvaro. Människobarns energislukande jättehjärnor kostar 13 miljoner kalorier att föda upp till mogen storlek, kalorier som dagligen måste samlas och jagas in. Det var en uppgift som ingen mamma längre klarade på egen hand i vår evolutionära utvecklingsmiljö. Den mänskliga hjärnans ökade storlek, liksom den kraftiga förlängningen av den mänskliga barndomen, fick till följd att mamman inte längre räckte till. Det behövdes andra personer i barnets närhet som kunde bidra med nödvändiga resurser – mat, känslomässig närhet – till barnets utveckling. Gruppen blev än viktigare på det sättet, som en källa till kalorier och känslomässigt samspel.

Människan skiljer sig från sina närmaste släktingar bland primaterna just genom att barnomhänder- ●

”Det är svårt att tänka sig ett mer inskränkt grupp-egoistiskt scenario”

tagandet i mänskliga jägar-samlar-grupper (som är vår närmaste levande modell av hur våra förfäder en gång levde) är kollektivt organiserat, en angelägenhet för hela gruppen. Schimpansmammor har hand om sina ungar konstant de första åren, tills de är avvanda och får lov att klara sig själva. Men i människans fall behöver barnen, förutom mamman, tillgång till en rad *alloparents*, alternativföräldrar, som spelar en avgörande roll för hur väl de klarar sig i livet.

Barns energitörstiga hjärnor fungerade därför som ett slags magnet för samarbetsinriktade beteenden, för generositet och empatisk inlevelseförmåga, både hos barn och vuxna. För barnen blev det nödvändigt att förhålla sig till flera artfränder, och att försöka förstå hur de tänkte och kände, för att kunna veta vem som skulle hjälpa och vem som kunde stjälpas. Följden blev att förmänniskornas barn föddes in i en betydligt mer komplex social miljö än andra primatungar. Det gällde att kunna engagera andra känslomässigt, att avläsa deras intentioner, och att hela tiden förstå och jämföra olika mentala perspektiv. Det var den typen av mentaliserande förstälse och samspel som utgjorde biljetten till förbättrade överlevnadschanser, i en social miljö där alternativa hjälpare kunde utgöra den direkta skillnaden mellan liv och död.

Utöver det ömsesidiga beroendet i födosökandet som Tomasello riktar sökarljuset mot, fanns därför ett starkt ömsesidigt beroende i mänskliga grupper när det gällde att få avkomman att överleva.

Hrde menar, liksom Tomasello, att utvecklingen mot starka samarbetstendenser och empatisk inlevelseförmåga påbörjades långt innan moderna människor, med språk- och symboliseringsförmåga, trädde in på scenen. Utvecklingen skedde, enligt Tomasellos historieskrivning, i två avgörande steg. Det första steget handlade om en fördjupad förmåga till samarbete och delad intentionalitet i par och mindre grupper. Han spekulerar om att det steget kan ha tagits fullt ut i och med *Homo heidelbergensis*, den gemensamma förfadern till neandertalmänniskan och *Homo sapiens*, för omkring 400 000 år sedan. Vi hade då tagit det första klivet, kognitivt och känslomässigt, in i en intersubjektiv värld.

Först några hundra tusen år senare i släktets utveckling togs nästa steg, till kollektiv intentionalitet, som innebar att vi blev symbolskapande, kulturella varelser som identifierade oss med ett kollektivt definierat vi,

en kulturell gruppidentitet, i konkurrens med andra grupper. Samarbetsförmågan uppgraderades nu till att omfatta ännu större nätverk av personer, och det uppstod ett starkt selektionstryck, som främjade individers förmåga att anpassa sig efter gruppens normer och på olika sätt stärka sin grupptillhörighet. Medan det första steget handlade om ömsesidigt beroende, när det gällde födosökande och barnomhändertagande, antas förändringstrycket bakom detta andra steg i hög grad handla om konkurrens om resurser mellan olika grupper.

EFTER ATT VI tog det slutgiltiga steget och blev *groupish*, kulturella gruppvarer, för omkring 100 000 år sedan, och i synnerhet efter övergången till storskaliga, hierarkiska och överskottsproducerande samhällen, som inleddes för bara 12 000 år sedan, finns det otaliga exempel på hur mer aggressiva och hierarkiska samhällsformer har lagt under sig eller utplånat mer egalitära, grupporienterade kulturer. Inte minst gäller det vår egen västerländska civilisation och dess brutala världserövring. Men fortfarande har – enligt Tomasellos och Hrdys perspektiv – våra starka grupp känslor och sociala identiteter, som så lätt kan utnyttjas för krigiska syften, sin grund i människans evolutionärt sett betydligt äldre samarbetsmoral, som baseras på ömsesidigt erkännande av varandra som jämlikar, och som är en evolutionär produkt av samarbete snarare än av konkurrens.

Dessa olika sidor av människans natur – förmågan till ömsesidighet och empatisk inlevelse i andras situation respektive tendensen att sätta den egna gruppen högst – kan sägas ha två särskilt framträdande representanter på den världspolitiska scenen i dag: å ena sidan påven Franciskus, å andra sidan USA:s president Donald Trump. Trump exploaterade skickligt det starka missnöjet i breda folklager med de senaste decenniernas nyliberala ekonomiska politik och den sociala utsatthet och otrygghet den resulterat i, och vann ett starkt stöd genom att framställa sig själv som den som skulle försvara den amerikanska arbetarklassen. Och han gjorde det genom att samtidigt utmåla andra grupper

– mexikaner, illegala invandrare, arbetare i andra länder – som hot mot den egna gruppen som skulle bekämpas genom byggnad av en mur. Franciskus har, å sin sida, skarpt kritiserat det globala kapitalistiska systemets rovdrift på människor och miljö, men han har gjort det i namn av mänskligheten som helhet, med gemensamma intressen som är starkare än någon enskild grupps intressen. Påvens uppmärksammade miljöencyklika *Laudato Si* (*Lovad vare du* i svensk översättning) handlar just om jorden som alla människors ”gemensamma hem” och vikten av att skydda det.

I DESSA TVÅ gestalter, och de världsbilder de ger uttryck för, framträder den inneboende spänningen i människans psykologi. Vi har denna evolutionärt sett enastående tendens till generositet, hjälpsamhet och osjälviskhet, som bland annat manifesteras i små barns spontana, instinktiva vilja att hjälpa en komplett främling – vi har förmågan att se oss själva i andra, och att uppfatta vår grundläggande likställighet och jämlikhet ur ett objektivi-
tativt perspektiv. Samtidigt har vi vår lika nedärvda tendens att låta denna generositet och osjälviskhet vara förbehållna den egna gruppen, medan andra grupper – i synnerhet när vi känner oss hotade – nedvärderas eller till och med avhumaniseras.

Vad vi än anser i övrigt om den människosyn som Trump respektive Franciskus representerar, är det värt att notera att den amerikanska presidentens appeller till gruppegoistiska tendenser går hand i hand med ett aktivt förnekande av det största hot som mänskligheten någonsin ställts inför: förlusten

FOTO: GETTY IMAGES

ENERGI-KRIS

Klimatfrågan aktualiserar konflikten mellan egoism och samarbete

av ett stabilt klimat. Klimatkrisen kan liknas vid den ursprungliga ekologiska kris som, långt tillbaka i vår gemensamma förhistoria, ställde våra förfäder inför alternativet att antingen börja samarbeta på nya sätt eller gå under och dö.

En liten ekonomisk elit, den fossila bränsleindustrin och dess ägare, som ytterligt kortsiktigt berikar sig på energikällor som hotar att göra planeten obeboelig för hela mänskligheten: Det är svårt att tänka sig ett mer inskränkt gruppegoistiskt scenario. Mot detta står vår imponerande förmåga att organisera långsiktigt, avancerat samarbete, och att ha medkänsla för och vilja ta moraliskt ansvar för varandra, till och med för de ännu ofödda. Men vilken aspekt av vår psykologi kommer att visa sig starkast?

I Modern Psykologi 3/2017 skrev Tor Wennerberg om Robert Kegan och det autonoma självet.